

OBSERVAȚII ASUPRA GRAFIEI DIN DIVANUL... (I)

(Studiu de caz: notarea geminatelor în traducerea lui Cantemir din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* de Wissowatius)¹

OANA U. B. RBULESCU

Universitatea din București

1. Relația de echivalență dintre textul-sursă și cel înțeles este determinată de un proces complex, care poate fi definită nu atât în termenii unei imitații a originalului, cât mai ales, în cei ai unei analize întreprinse la diferite niveluri de limbă³ decât traducător. În lingvistica românească, este preferat termenul de *servilism*⁴ în locul celui de echivalență. Presupusul servilism al traducerilor din epoca veche face de sursele lor implicativă valorizarea excesivă a originalelor, întrucât se consideră că traducătorul preia un model strâns și adaptează la limba-întărită. Raportul dintre traducere și original este în esență exclusiv ca o formă de „siluire” a limbii-întărită (traducerea este controlată de modelul strâns, structurile limbii-întărită fiind „convertite” după tiparul originalului).

În cele ce urmează, vom avea în vedere modul în care sunt notate geminatele în traducerea lui Cantemir din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* de Andreas Wissowatius, pentru a stabili dacă modelul latin a fost preluat ca atare sau dacă acesta a fost mai întâi interpretat și apoi transpus în limba română, (folosindu-se mijloacele specifice idiomului-întărită). Vom compara grafia din „Cartea a treia” cu aceea din primele două părți ale *Divanului...*, pentru a ilustra maniera în care Cantemir recurge la principiul etimologic în scrierea unor termeni moderni, mai ales atunci când nu traduce în întregime un text latin.

¹ În această primă parte, ne propunem să discutăm notarea geminatelor în cuvinte care apar în unei singure familii (*a supune, supunere și supus*), urmând ca, în partea a două, să avem în vedere alte exemple pentru a confirma rezultatele analizei de față.

² Vom folosi conceptul de *echivalență* în accepția propusă de Nida și Taber (care definesc echivalența drept „quality of a translation in which the message of the original text has been so transported into the receptor language that the RESPONSE of the RECEPTOR is essentially like that of the original receptors. Frequently, the form of the original text is changed; but as long as the change follows the rules of back transformation in the source language, of contextual consistency in the transfer, and of transformation in the receptor language, the message is preserved and the translation is faithful”, Nida, Taber 1969: 202).

³ Ca perspectivă fundamentală, am ales cadrul teoretic oferit de reprezentarea ierarhică a structurilor limbii, a cărui apariție la Halliday 1994: *passim*.

⁴ Vezi ILRL (1971: 62), unde se arată că „Limba primelor traduceri românești [...] este greu de înțeles de un cititor din zilele noastre, fără ajutorul unui glosar și al unui tratat de gramatică istorică a limbii române. Dificultățile provin și din faptul că traducătorul a urmat în mod servil ordinea cuvintelor și sintaxa originalului [...], fără a se preocupă dacă frazele sale au înțeles în limba română. Siluirea sintaxei românești o constată la tot pasul...”

1.1. Unul dintre nivelurile de limb la care se manifest rela ia de echivalen între original i traducere este cel al grafiei.

În cazul unui text redactat în epoca veche, diferen ele dintre versiunea manuscris i cea tip rit ofer informa ii despre maniera de scriere a autorului, pe de o parte, i despre interveniile tipografilor, pe de alta. În cazul *Divanului...*, manuscrisul lui Cantemir nu s-a p strat¹, ca urmare, singurele informa ii despre grafie provin din edi ia tip rit². Este posibil ca unele grafii prezente în *Divanul...* s se datoreze exclusiv interveniei tipografilor. În acest caz, consecven a cu care apar unele particularit i grafice în text poate fi în eleas drept un indiciu al constituirii „regulilor ortografice proprii” lui Cantemir³ (Cândea 1969: CIII).

1.2. În „nota editorului” care îns o te textul *Divanului...* publicat în 1969, se precizeaz c „au fost men inute [...] consoanele duble (*supponere, sufferire*), ca i, în general, formele duble ale unor cuvinte” i c „uneori literele duble provin din limba original a neologismului [...], alteori ele vor s sublinieze originea latin a unui cuvânt (*nesufferit, suppus*)” (Cândea 1969: CV). Notarea geminatelor este în eleas drept un reflex la nivel grafic al respect rii formei latine ti prezente în original. Cantemir p streaz consoanele duble în cuvântul din român , pentru c termenul latin corespunz tor din *Stimuli virtutum...* era scris cu geminate (cf. ILRL 1971: 376: „Unele particularit i grafice din scrisul lui Dimitrie Cantemir se explic [...] prin influen savant . [...] Reduplicarea consonantic imit modele din limba latin : [...] *sufferi*”). A adar, în istoriile limbii literare i în studiile consacrate operei lui Cantemir, prezen a geminatelor este explicitat drept o consecin a *imit rii* modelului latin.

2. La nivelul grafiei, raportul dintre limba traducerii i cea a originalului nu poate fi definit în termenii unui presupus servilism manifestat de traduc torul român fa de textul latin, pentru c :

- acolo unde în textul latin sunt p strate geminatele, Cantemir nu respect grafia din original;
- în traducerea din Wissowatius, Cantemir noteaz consoanele duble în anumite cuvinte, care nu sunt prezente ca atare în *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* (termenii române ti neavând deci un corespondent identic din punct de vedere formal în textul original).

2.1. În cadrul aceluia i fragment din traducere, notarea consoanelor duble este inconsecvent (de i, în original, geminatele erau redate în manier unitar). Astfel, geminata

¹ Vezi Cândea (1969: CIII) („Manuscrisul lui Cantemir nu s-a p strat, iar textul transcris prin edi ia de la Ia i poart în mod v dit amprenta inconsecven elor ortografice sau neîn elegerii manuscrisului original de c tre tipografii Athanasie i Dionisie”). Numele tipografilor care au lucrat la *Divanul...* ne sunt cunoscute din foaia de titlu a lucr rii, unde se precizeaz c textul „s-au tip rit prin osteneala smeri ilor i mai-micilor Athanasie Ieromonahul i Dionisie monahul, moldovéni” (CD, Ir). Se tie, de asemenea, c Dionisie a tip rit în 1698 i „ ”, o lucrare redactat în greac de c tre patriarchul Dositei al Ierusalimului (cf. Bianu, Hodo 1903: 369; vezi i Cândea 1969: 468, n. 9 i 10).

² Din aceast cauz , vom aborda problema not rii geminatelor în *Divanul...* cu aceea i pruden cu care este tratat grafia în *Dictionarul împrumuturilor latino-românice*, unde se arat c „variantele grafice înregistrate în textele pe care le-am cercetat indirect, prin intermediul unor edi ii, studii sau dic ionare, sunt men ionate îns , pentru control, în parantez ” (DILR: 74). Vom avea în vedere mai ales termenii care au o grafie unitar în textul *Divanului...*, maniera consecvent adoptat în scrierea lor constituind o doved a modului de interpretare a originalului latin de c tre Cantemir.

³ *Divanul...* reprezint primul termen al compara ie i în raport cu *Istoria ieroglific* i *Hronicul...*, textul tip rit în 1698 con înând diverse particularit i, care vor deveni o dominant a scrisului lui Cantemir.

este înregistrat în forma „Atticus” (CD, 119v/„Pomponio Attico”, WSV, 441; abl. de la *Pomponius Atticus*).

Tot cu geminat este scris forma „Fillip” (CD, 119v/„Philippo”, WSV, 441; abl. de la *Philippus*; nu există însă o corespondență în notarea geminatelor între echivalentul din traducere și original). În schimb, alte nume sunt scrise folosind consoane duble: „Camillo” (WSV, 441; ablativul de la *Camillus*) devine „Camilius” (CD, 119r), „Quintio Cincinnato” (WSV, 441, abl. de la *Quintius Cincinnatus*) are corespondentul „Cvin ius i inatus” (CD, 119r), iar „Bellerophonte” (WSV, 441, abl. de la *Bellerophon*) devine „Belelirofontes” (CD, 119v).

Este dificil de spus cât din grafia numelor proprii se datorează intervenției tipografilor. Cum manuscrisul original nu să aibă strat, se poate apela la criteriul frecvenței unor particularități de grafie pentru stabilirea modalităților de scriere proprii lui Cantemir. Criteriul frecvenței aduce însă puține informații în cazul scrierii numelor proprii, pentru că multe dintre ele au căte o singură ocorrere în *Divanul...* și nu mai apar în nicio altă lucrare redactată în română de către Cantemir. Filip este singurul nume propriu laic atestat atât în traducere, cât și în prima carte a *Divanului...*. Există trei grafii pentru același nume propriu: „Filip” (CD, 2v)/„Fillipp” (CD, 119v)/„Fillip” (CD, 119v). Prima dintre ele apare în „Cartea întâia” a *Divanului...*, iar celelalte două sunt selectate din „Cartea a tria” reproducând în ediții diferențiale operei lui Cantemir. *Fillipp* e forma din ediția publicată în 1969, în timp ce varianta *Fillip* e înregistrată în ediția din 1974 (aceeași formă este notată la retiprirea *Divanului...* din 2003). Forma „Fillipp” din ediția tipărită în 1969 poate fi scoasă din discuție, fiind rezultatul unei erori de tehnoredactare. Cât privește grafile „Filip”/„Fillip”, se observă că prima este atestată în partea netradusă a *Divanului...*, în timp ce a doua este înregistrată în traducerea din Wissowatius. În cazul în care ambele reflectă scrierea numelui propriu folosită intervenției tipografilor de la 1698, *Fillip* poate fi considerat o manifestare a hipercorectitudinii la nivelul grafic.

2.2. Grafia utilizată în *Divanul...* pare să fie rezultatul analizei morfematice a cuvintelor din latină și al refacerii modelului latin în scrierea termenilor din română. În *Divanul...*, notarea geminatelor în anumite cuvinte este dublu motivată, reprezentând nu numai un indiciu al recunoașterii originii latine a unui termen și, implicit, rezultatul remodelării formei românești după tiparul originalului, ci și consecința funcționării unei relații speciale de echivalență între original și traducerea lui Cantemir.

Aștept, verbul *a supune*, substantivul *supunere* (provenit din substantivizarea infinitivului lung), adjecțivul și substantivul *supus* sunt scrise cu geminat: *suppone*, *supponere*, *suppus*, în condițiile în care în textul latin nu apare niciodată *suppono*, -*re*, *suppositio* etc.

2.2.1. În traducerea lui Cantemir din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* se înregistrează următoarele ocorriri pentru fiecare dintre ele:

– pentru verbul *suppone*:

- (1) „... și ascuite simceale a-i *suppone* pot” (CD, 101r), prin care se traduce „aculeos ei *subdere* queunt” (WSV, 423)¹;

¹ În latină, *aculeos subdere* are un sens special („a îmboldi”), dar Cantemir a „descompus” grupul prezent în textul lui Wissowatius, traducând fiecare element în parte („simceale a-i *suppone*”). Traducerea grupului latin *aculeos subdere* și inserarea unei noi secvențe în versiunea românească („munii, esuri și hârtopile, câmpuri și face”, CD, 101r) ar putea trece drept abateri de la „suprafața textuală” a originalului (sau, cel puțin, drept exemple de nerespectare a semnificației speciale a termenilor din textul latin). Traducerea lui Cantemir constituie însă o dovadă a modului „în care învenea la lingvistică”, dincolo de suprafața textuală a originalului, fie și în dauna semnificației imediate a termenilor, [...] contribuie la recrearea sensului textului, a impresiei pe care textul original voia să î-o

– pentru substantivul *supponere*:

- (2) „prin nescare *supponeri* acolo a r zbi s poat ” (CD, 118v), fa de „per aliquos tanquam cuniculos illuc irrepere possit” (WSV, 440);

– pentru adjективul *suppus*:

- (3) „cu multe lipse i mi elii împregiurat i *suppus*” (CD, 102v), care red pe „multis defectibus ac miseriis obnoxius ac *subiectus*” (WSV, 425);
(4) „i pre cei ce *suppu i* a fi s cade” (CD, 103r), pentru „qui *subesse* debent” (WSV, 425);
(5) „Cre tinului slobod s cade nice supt a unui lucru putére *suppus a fi*” (CD, 127v), prin care se traduce „Christianus liber sub nullius rei potestatem redigi” (WSV, 449);
(6) „cu atâta mai bland i mai *suppus s te por i*” (CD, 132v), pentru „sed modeste de te sentias, ac *submissus* te geras” (WSV, 455);
(7) „i lor *suppus s fii*” (CD, 138v), care are corespondentul „vel eis *subiectus esto*” (WSV, 461);

– pentru substantivul *suppus*:

- (8) „i cei *suppu i* obiciui i sint asupra st pânilor vecleniri i roco eniri a face” (CD, 103r), pentru „sicut solent *subditi* rebelles regi suo repugnare” (WSV, 425);
(9) „ca pre *suppu i* [...] s biruiasc s nu la i” (CD, 103r), prin care se traduce „ne sinat istos *subditos* [...] praevalere” (WSV, 425).

2.2.2. Dup cum se observ , în traducerea lui Cantemir, verbul *a supune*, substantivul *supponere*, adjективul i substantivul *suppus* sunt scrise numai cu geminat .

În textul lui Wissowatius nu este înregistrat verbul *suppono*, - re (i niciun alt termen din familia lui). Ca urmare, atunci când scrie *suppone*, *supponere* i *suppus*, Dimitrie Cantemir realizează mai mult decât o imita ie servil a originalului.

Grafia adoptată de Cantemir respect modul în care se scrie verbul *suppono* în latin , dar e motivat /sus inut de prezen a unor preverbe¹ sau a unor prepozi ii în *Stimuli virtutum, fraena peccatorum*.

produc cititorului” (Eco 2008: 146). Cantemir a tradus „liber” fragmentul din *Stimuli virtutum...* dezvoltând o izotopie existent în textul latin: aceea a importan ei celor scrise pentru „célé fiitoare” (compar varianta româneasc din CD, 101r cu originalul latin din WSV, 423).

¹ Pentru preverbele din latin , vezi studiile lui Le Bourdellès (1995: 189–196), Lehmann (1995: *passim*), Baldi (1999: 358), Haverling (2003: 113–135), Romagno (2003: 156–170). În lingvistic , no iunea de *preverb* este utilizat cu sensuri diferite i pentru a desemna realit i diferite (Booij, van Kemenade 2003: 1: „In many cases, the morpheme that functions as a preverb can also function without a preverbal context, often as an adverb or an adposition. Most linguists use the notion ‘preverb’ as a cover term for preverbal words and preverbal prefixes. [...] The preverb [...] may also develop into a bound morpheme, that is, a prefix inseparable from the verb, with concomitant reduction of phonological form in some cases.” Cf. Rousseau 1995: 10: „La terminologie reflète d’ailleurs cette absence de vision unitaire, car les termes pour désigner ces éléments varient, dans leur sens même au gré des langues”).

Chiar dacă s-ar admite că Dimitrie Cantemir nu face altceva decât să calchiază¹ unele compuse² din textul lui Wissowatius, problema nouă rii geminatelor ar fi mână în continuare deschisă, pentru că ea este legată de modul în care, în procesul traducerii, se stabilește echivalență între termenii latini și cei din român.

A *suppone* este interpretată de Cantemir drept un cuvânt compus, respectându-se astfel statutul termenului corespunzător din latină, dar și cel al cuvintelor prezente în textul lui Wissowatius. Grafia cu geminată are rolul de a scoate în evidență cele două componente ale cuvântului.

Ipoteza se verifică dacă se umple modul în care se realizează relația de echivalență între originalul latin și traducerea lui Cantemir. Termenii în structură care roră apară geminata sunt selectați, cel mai adesea, pentru a reda anumite compuse din latină. Astfel, se constată că *a suppone* și *suppus* reprezintă echivalentul românesc al unor termeni latini compuși³:

subdo, - *re* = sub + do (WSV, 423), *subiectus* (participiul lui *subicio*, - *re* = sub + iacio (WSV, 425), *subditus* (participiul lui *subdo*, vezi *supra*, WSV, 425), *subsum*, *subesse* (sub + esse, WSV, 449), *submitto*, - *re* (sub + mitto, WSV, 455)⁴.

Cele mai multe dintre cuvintele din latină traduse⁵ prin *a suppone* și *suppus* sunt compuse cu *sub-*, prezent, de asemenea, în structura lui *sup-pono*, *sup-pon re*⁶. Aadar, *subdo*, *subicio*, *submitto* și *subsum* funcționează ca echivalente contextuale ale lui *suppone*, cu care împart același element de compunere.

S-a observat că, atunci când își redactea textele în latină, umani tii utilizează în exces compusele cu *sub-* (Ijsewijn, Sacré 1998: 382, n. 2). Sub influența modelului latin, pe care îl analizează și îl refacă în română, Cantemir alege să scrie cu geminat verbal *a suppone* și adjecțivul/substantivul *suppus*, respectând o tendință prezentă în scriitura umanistă.

2.2.3. Substantivul *supponere* funcționează în traducere ca echivalent al lui *cuniculus* (CD, 118v/WSV, 440; *supponere* nu are un corespondent format cu preverbul *sub-* în textul latin). Folosirea lui *supponere* ar putea constitui un indiciu al modului în care Cantemir a analizat sensul cuvântului latin, recuperând în română unele dintre treiurile lui distinctive: *cuniculus* „galerie subterană” / *sup-punere* „loc ascuns, care este asezat dedesubt”⁷. În DLR, s.v. *supponere*, nu este înregistrat sensul prezent în *Divanul...* (în dicționar, apare, alături de alte înlesuri, cel de „ascundere”, pentru care se face trimitere la o atestare tardivă din DDRF).

¹ Ipoteza calcului de structură este discutabilă, de vreme ce Dimitrie Cantemir folosește un termen existent în limbă, *a suppone*, căruia îi modifică grafia sub influența modelului latin (cum în structura lui *a suppone*, scrisă și geminată, nu mai poate fi recunoscut preverbul *sub-*, Cantemir notează geminata pentru a marca statutul de compus al termenului, respectând tiparul latin).

² În studiile de specialitate, termenii folosiți pentru a-l desemna pe *sub-* sunt preverb sau prefix. În cele ce urmează, vom folosi termenul de preverb pentru *sub-* și pe cel de compus, pentru *subdo*, *subsum* etc.

³ Vezi Ernout, Meillet, s.v. *do* („Composés verbaux en -do: [...] *subdo*: mettre sous [...], d'où «soumettre» [...]», «substituer» [...]», «subordonner»), s.v. *iacio* („*Iacio* a fourni de nombreux composés en -icio: [...] *subicio*: jeter sous, soumettre”), s.v. *mitto* („Composés: [...] *submitto*: mettre sous, envoyer sous [...] ; soumettre”), s.v. *sum* („Composés: [...] *subsum*: être sous ou au fond”).

⁴ În textul latin este atestat adverbul *submisse* (WSV, 455), care face parte din familia verbului *submitto*.

⁵ Vezi exemplele de sub (1), (3), (4), (6), (7), (8), (9).

⁶ Cf. Ernout, Meillet, s.v. *pono*. („*Pono* a été traité comme un verbe simple et a fourni une nombreuse série de composés avec leurs dérivés.” În această serie este amintit inclusiv *suppono*.)

⁷ Vezi și traducerea lui Cacavelas, unde apare „ ” (Cd, 118v).

Exemplul de sub 2.2.3. arată că grafia cu geminat poate fi motivată de semantismul termenului latin corespunzător (în latin „*cuniculus*” are în configurația lui semantic semul „aflat dedesubt, ascuns”¹, ceea ce a determinat selecția în traducere a lui *sup-punere*).

2.2.4. Adjectivul *suppus* este selectat în traducere pentru a reda sintagma *redigere sub potestatem* (CD, 127v/WSV, 449). Deși topica originalului a fost paralelă în română, traducerea nu este totuși literală: Cantemir a utilizat un echivalent funcțional² pentru *redigere sub potestatem* („supt... putere suppus a fi”), care, în plus, are în structura lui pe *sub*, atât ca preverb (*sup-pus*), cât și ca prepozitie (*supt*).

Exemplele de sub 2.2.3 și 2.2.4 arată că principiul etimologic guvernează scrierea unor termeni mai tenaci și chiar când în originalul latin nu există un compus cu *sub-* (care a impuls, de fiecare dată, selectarea unui termen românesc în structura căruia se află *sub-*).

2.3. Compararea grafiei folosite în traducere cu aceea din primele două pagini ale *Divanului...* scoate în evidență atât elemente de continuitate, cât și diferențe în scrierea lui *a suppune*, *suppunere* și *suppus*. Conservarea geminatelor reprezintă un element de continuitate între partea tradusă a *Divanului...* și primele două pagini. Totuși, spre deosebire de partea tradusă, în primele două pagini, *a suppune* și *suppus* înregistrează grafii oscilante, alături de formele în care sunt notate geminatele apărând variantele de consoane duble.

2.3.1. Astfel, cu sensul de „a cuceri, a ocupa; a aduce sub ascultarea cuiva”, verbul apare fie cu geminat :

- (1) „Alexandru-împărat, ficiarul lui Filip, cătă lume *au suppus*” (CD, 2v);
- (2) „cum a creștinilor împărație să vede, carii mult sunt în rîs [...]”, pentru a cîrora mândrie *suppusu-i-au supt giug*” (CD, 92v),

fie cu consoană simplă :

- (3) „el atâta rîndzală pînă în mîntului călcăndă i atâtea împării *supuind*” (CD, 3r).

Cu o realizare contextuală a sensului de „a aduce sub stăpânirea cuiva, a înrobi”, verbul este scris cu geminat :

- (4) „că cu lumea te vei în adevărat legă prietenie [...], aceasta să tiu că cu cât mai mult îți slujești, cu atâta mai vîrtoș te liagă și suptă ei te *suppone* stăpânire” (CD, 66r);
- (5) „spre a ei de minciuni grădini dovedă i-au adus și adevărat dar că după a să nevoim să *au suppus*” (CD, 97v)³.

¹ Vezi și traducerea lui Teodor Corbea pentru *cuniculus*: „groapă dedesupt, gaură, groapă pată pădesupul cetăței” (CDic., 74r).

² Pentru echivalența funcțională, vezi Hatim, Munday (2004: 40–47) („In the absence of the need for such forms of adherence to the ST, the translator either does nothing and ends up with a meaningless literalism, or actively seeks equivalence through adjustment. This subsumes a set of techniques for restructuring the ST message in the TL. In the translation process [...], the ST message is first broken down into its immediate constituents (or kernels), then mentally transferred, ultimately to undergo a process of adjustment that restores to the TT linguistic and stylistic appropriateness”, *ibidem*, 47). Vezi, de asemenea, Baker 1992: *passim* (care stabilește „levels of equivalence”).

³ Pentru exemplele de sub (1-5), (8), (9), nu am găsit modelul pe care l-ar fi putut urma Cantemir.

Cu în elesul de „a pune sub autoritatea cuiva, în cadrul unei ierarhii”, verbul are variante cu geminat , fiind înregistrat în contexte care au echivalent în *Vulgata*:

- (6) „Toate *ai suppus* supt picioarele lui – oile i boii, înc i dobitoacele câmpului” (CD, 10v), pentru „omnia subiecisti sub pedibus eius oves et boves universas insuper et pecore campi” (*Vulgata*, Ps. 8, 8);
(7) „Pusu-l-ai spre lucrul mânuile tale, toate i-*ai suppus* supt picioarele lui” (CD, 64v), pentru „et constituisti eum super opera manuum tuorum omnia subiecisti sub pedibus eius” (*Vulgata*, Ps. 8, 7-8).

Cu sensul de „a pune într-o situa ie; a face s sufere o ac iune”, verbul e înregistrat în prima parte a *Divanului...* f r geminat :

- (8) „în grea m-*ai supus* întrebare” (CD, 9r).

Având în elesul de „a se a eza într-o anumit pozi ie, a se pune dedesubt”, verbul e scris cu geminat :

- (9) „ i precum partea ro ii carea de la p mânt s-au, în sus suindu-s , sculat, iar i în gios pogorându-s , de unde s-au sculat s *suppone*” (CD, 22v).

Adjectivul *suppus* e scris, de asemenea, cu geminat :

- (10) „*Suppus* a fi lui Dumn dz u, i cel muritoriu nu împotriv a fi lui Dumn dz u a s socoti” (CD, 98v, vezi i 28r).

Fragmentul e tradus din *Vulgata*:

„iustum est *subditum* esse Deo et mortalem non paria Deo sentire” (*Vulgata*, 2 Mac., 9, 12, Cantemir trimite la prima carte a Macabeilor, când, în realitate, e vorba de a doua).

Având accep iunea de „st până, dominat de ceva”, adjectivul este scris cu geminat i apare în contexte care depind de *Stimuli virtutum...*:

- (11) „în a p catului bl st m legat i *suppus* fiind” (CD, 74v, unde se resimte influen a lui Wissowatius, cf. „multis defectibus ac miseriis obnoxius ac *subiectus*”, WSV, 425)

Cu în elesul de „legat cu necesitate de, aflat în dependen de, influen at de ceva”, *suppus* înregistreaz o ocuren într-un fragment tradus din Berchorius:

- (12) „Sfer iaste b rbatul deplin, carile precum sfera între dou poluri, a ea el între doa énchiuri, între na tere i între moarte, cu nep r site cl tiri, mut ri i griji, iaste *suppus*.” (CD, 80v, unde Cantemir traduce „Sphaera est vir perfectus, qui inter duos polos, i.e. inter nativitatem et mortem, continuis motibus, tribulationibus et mutationibus est *subiectus*.”, Berchorius, *Reductorium morale, apud Cândeia*, 1969: 238).

Substantivul *supus* are în elesul concret de „ceea ce intră în stăpânirea cuiva” i o singură ocurență, unde este notată geminata:

- (13) „O, moarte! Cât de amară iaste pomenirea ta omului împreună cu celuit în *supusele sale*” (CD, 54v).

Fragmentul este tradus din *Vulgata*:

„O mors quam amara est memoria tua homini pacem habenti in *substantiis suis*”, *Ecclesiasticus*, 41, 1, unde *substantia* are sensul de „avere, bunuri”.

2.3.2. Cât privește raportul dintre formele cu geminat și cele cu grafie simplificată, se observă c :

(a) *a supune* și ceilalăți termeni din familia lui sunt atestați mai ales în contexte unde modelul latin a jucat un rol definitoriu (verbul este înregistrat mai ales în fragmente traduse din latină). Termenii latini corespund tuturor sunt: *subicio*, - *re*, *subiectus*, *subditus* și *substantia*. În general, sunt termenii pe care Cantemir îi redă în aceeași manieră în „Cartea a treia”);

(b) tendința este că, atunci când fragmentul este tradus după un original latin, să se folosească geminata pentru a marca structura compusă a termenilor corespunzători.

3. În raport cu grafia din partea „netradusă”, cea folosită în traducerea din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* este mult mai unitară. Folosind notarea geminatelor drept unul dintre parametrii de interpretare a grafiei din *Divanul...*, se observă c :

(a) în „Cartea a treia”, Cantemir urmărează într-o manieră inconvenientă modelul latină în scrierea numelor proprii (notarea geminatelor este oscilantă, ea nefiind motivată de structura termenilor latini sau de modul în care se face echivalența în traducere);

(b) pentru substantivele, verbele și adjectivele compuse (mai ales cu *sub-*), prezente în textul lui Wissowatius, Cantemir recurge la termeni echivalenți scrisi cu geminat (notarea geminatei este motivată de prezența compuselor în textul lui Wissowatius și de maniera în care Cantemir stabilește relația de echivalență între termenii latini și cei din română);

(c) notarea geminatelor în primele două pagini ale *Divanului...* nu se face la fel de consecvent ca în „Cartea a treia” (formele oscilante sunt mai numeroase în primele două pagini ale *Divanului...*, pentru că autorul, neavând în față un model latin, pare să fi fost mai puțin atent la structura și, implicit, la grafia etimologică a cuvintelor pe care le utilizează).

SURSE

CD – *Divanul*, Iaia, 1698, în Dimitrie Cantemir, *Opere*, 1969.

Dimitrie Cantemir, *Opere. Divanul*, 1969, ediție îngrijită și studiu introductiv de Virgil Cândea, București, Editura pentru literatură.

Dimitrie Cantemir, *Opere complete I. Divanul*, 1974, ediție îngrijită, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cândea. Text grecesc de Maria Marinescu-Hîmu, București, Editura Academiei.

CaD – *Ieremia Cacavelas, μ , μ , μ , Iaia, 1698, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete I. Divanul*.

CDic. – Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, 2001, ediția Alin-Mihai Gherman, volumul I: studiu introductiv, note și text, Cluj-Napoca, Clusium.

WSV – Andrea Wissowatius, *Stimuli virtutum, fraena peccatorum, ut et alia eiusdem generis opuscula postuma, apud Henricum Janssonium, Amstelaedami*, 1682 (textul lui Wissowatius a fost reproducăt în Dimitrie Cantemir, *Opere*, 1969, p. 423–462).

Vulgata – *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*, adiuvantibus Bonifatio Fischer OSB, Johanne Gribomont OSB, H.F.D. Sparks, W. Thiele, recensuit et brevi apparte instruxit Robertus Weber OSB, Stuttgart, 1975 (textul a fost comparat cu *Vulgata Clementina – Biblia Sacra Vulgatae editionis*, Sixti Quinti iussu recognita et auctoritate Clementis Octavi edita, Romae, 1592).

DICIONARE

- DDRF, 1893–1895, Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, [vol. I-IV], Bucure ti, Imprimérie de l’État.
DILR, 1992, Gheorghe Chivu, Emanuela Buz , Alexandra Roman Moraru, *Dic ionarul împrumuturilor latino-românice în limba român veche (1421–1760)*, Bucure ti, Editura tiin ific .
DLR, 1965–, *Dic ionarul limbii române*, serie nou întemeiat de Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, Bucure ti, Editura Academiei.

BIBLIOGRAFIE

- Baldi, Philip, 1999, *The Foundations of Latin*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
Baker, Mona, 1992, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Londra – New-York, Routledge.
Bianu, Ioan, Nerva Hodo , 1903, *Bibliografia româneasc veche*, tom I (1508-1716), Bucure ti, Stabilimentul Grafic J. V. Socec.
Booij, Geert, Ans van Kemenade, 2003, „Preverbs: an introduction”, în Booij, van Marle (eds.) 2003: 1–12.
Booij, Geert, Jaap van Marle, 2003, *Yearbook of Morphology*, Berlin, Springer.
Cândea, Virgil, 1969, „Studiu introductiv”, în Dimitrie Cantemir, *Opere. Divanul*, 1969: VII-CX.
Eco, Umberto, 2008, *A spune cam acela i lucru. Experien e de traducere*, în române te de Laszlo Alexandru, Ia i, Polirom.
Ernout, A., Meillet, A., 1959, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincsiek.
Halliday, M.A.K., 1994, *An Introduction to Functional Grammar*, Londra – Melbourne – Auckland, Edward Arnold.
Hatim, Basil, Jeremy, Munday, 2004, *Translation. An advanced resource book*, Londra – New York, Routledge.
Haverling, G., 2003, „On prefixes and actionality in classical and late Latin”, *Acta Linguistica Hungarica*, 50, p. 113–135.
Ijsewijn, Jozef, Dirk, Sacré, 1998, *Companion to Neo-Latin Studies*, part II, *Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*, Louvain, Leuven University Press.
ILRL, 1971, Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini pân la începutul secolului al XIX-lea*, Bucure ti, Minerva.
Le Bourdellès, Hubert, 1995, „Problème syntaxiques dans l’utilisation des préverbes latins”, în Rousseau (ed.) 1995: 189–196.
Lehmann, Christian, 1995, *Thoughts on Grammaticalization*, Münich, Lincorn Europa.
Nida, E.A., C.R. Taber, 1969, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, E.J. Brill.
Romagno, Domenica, 2003, „Azionalità e Transitività: il caso dei preverbi latini”, *Archivio Glottologico Italiano*, 88, nr. II, p. 156-170.
Rousseau, André, 1995, „Avant-Propos”, în Rousseau (ed.) 1995: 9–19.
Rousseau, André (ed.), 1995, *Les préverbes dans les langues d’Europe: introduction à l’étude de la préverbation*, Lille, Presses Universitaires du Septentrion.

Some Remarks on Geminate Writing in Cantemir’s Translation from Latin

We consider as unjustified the old hypothesis that Cantemir only copied the Latin pattern when writing *suppone*, *supponere*, *suppus*. He appears to consider the whole structure of Latin word (2.2.2), its senses (2.2.3), and its occurrence in a multi-word lexicological unit (2.2.4) during the whole process of translation. As a consequence, the writing of inherited words varies according to the linguistic structure involved.